

BULÁNYI PROVOKATÍV ÖRÖKSÉGE

Előadás a Zsinati Körben 2010. szeptember 20.

Máté-Tóth András

2010. június 6-án Bulányi György piarista szerzetes „hazatért Mennyei Atyjához” – amint a gyászjelentésen olvashattuk. Saját felelősségére a kórházból a piaristák budapesti rendházába vitette magát. Este szerzetestársaival 6 puttonyos tokaji aszút bontatott, szent énekeket és magyar népdalokat énekelt velük. Elbúcsúzott tőlük.

Szimbolikus ez a búcsú – egész életét közösségben élte, közösségben is fejezte be. A katolikus egyház két világháború közötti fellendülésébe beágyazottan nőtt fel, a kifosztott, üldözött és kihasznált egyházban, peremre szorítottan, az illegális és fél legális Bokor közösségben alkotta meg életművét, míg végül élete alkonyán a piarista közösségbe reintegrálódva imádkozott és dolgozott, várván a hazahívó szót.

Bulányi György 1919-ben született és 2010-ben tért meg teremtőjéhez. Nem szándékom részletes élettörténetét ismertetni, s főképpen nem annak pontos adatait megadni. Élettörténete nincs is aprólékosan feldolgozva. Tudjuk azonban, hogy az élettörténetek, akár az beszélő el, akinek az élete, akár mások, mindig valamilyen vörös fonálra vannak felfűzve. Ez a fonál valamilyen érdektől vezérelt értelmezés. Ami az élettörténeti adalékokban számomra fontosabbnak tűnik, ezeknek az értelmezéseknek, élettörténet-alkotásoknak felidézése.

Mindjárt az elején szükséges egy megjegyzést tennem, ami az aránytalanságról, torzóról szól, s amely az előadás során még többször visszaköszön ránk. Nem csak az igaz, hogy Bulányi atya¹ élettörténetét aprólékosan senki nem

¹ Az előadás során általában a „Bulányi atya” megnevezést használtam, amit az írott szövegben is megtartottam. Barátai Bulányi Györgyöt „Gyurka bácsi” névvel illették, ellenfelei egyszerűen „Bulányinak” titulálták, a börtönben néha „Bulányi mester” névvel illették. A Bulányi atya megjelölést azoktól hallottam, akik nem voltak tagjai a Bokor mozgalomnak, sem

dolgozta fel, és tudtommal ő maga sem írta meg szisztematikusan visszaemlékezéseit – jóllehet műveiben nagyon sok élettörténeti adalékot találhatunk –, hanem az is igaz, hogy amit mégis tudhatunk, rendkívül egyoldalú. Az órála szóló visszaemlékezésekből hiányoznak azokéi, akik kortársai voltak, de nem voltak barátai, követői még kevésbé. Fontos feladat lenne ezeket is összegyűjteni. Nem pusztán azért, mert a XX. századi magyar történelem és egyháztörténelem egyik kiemelkedő alakját ez megilleti, hanem azért is, mert élettörténete sokféle megközelítésének ismerete kiszabadíthatja őt abból az információs gettóból, amiben évtizedeken át élt.

Nem árulok el titkot, ha azt mondom, nekem is van egy bizonyos értelmezésem erről az életútról, amely része ennek a torzónak és maga is torzó. Az egyoldalú írott források mellett támaszkodik Bulányi atya saját életútértelmezéseinek természetes egyoldalúságaira is. És torzó azért is, mert itt csak azokat az elemeket hívom belőle emlékezetbe, amelyek előadásom fő mondanivalóját alátámasztani látszanak. Ezt fő mondanivalót abban az állításban tudom megfogalmazni, miszerint *Bulányi György életműve reprezentálja a magyar katolicitás XX. századi fordulatait és jelenkori tragédiáját.*

nem foglalkoztak a hozzá vagy máshoz kapcsolódó egyházpolitikai kérdésekkel, s a piarista szerzetest papi-szellemi tekintélye miatt atyának szólitották, mint plébánosukat vagy más szerzetestanárukat. A „Bulányi atya” említéssel ezt a nézőpontot szeretném szimbolizálni, mert ezt tartom jövőbe mutatónak.

Élettörténeti hátterek

Élettörténetének négy szakaszát különíthetjük el. A szakaszhatárok pontos kijelölésén lehet vitatkozni, engem azonban nem a határok, hanem az élettörténeti szakaszok centruma érdekel jobban. Ezek a szakaszok természetesen részben egybevágóak a magyarországi társadalomtörténet nagy korszakaival, amit a katolikus egyház történetének szemüvegén keresztül kell szemlélnünk. Erre kötelez bennünket Bulányi atya vállaltan katolikus, piarista szerzetesi, teológusi és közösségépítő mivolta. Amennyiben kimutatható, hogy a társadalomtörténeti korszakok centrumában található lényegök, értékek és dilemmák megtalálhatók Bulányi atya életszakaszainak különböző centrumaiban, akkor a fent említett tézist igazolva láthatjuk. Életművének egyik lényeges értékelési szempontja az lehet, hogy a társadalomtörténeti szakaszok dilemmáira milyen jellegű választ fogalmazott meg. Ez a megközelítés alapvetőnek tetszik számomra, és úgy vélem, ennek tárgyalása feltétele azon kérdések tisztázásának, melyek különösen a 80-as években fémjelezték az atya munkásságát, és amelyek mint márkajegyek jelölik őt a mai magyar és nemzetközi diskurzusokban. A négy társadalomtörténeti korszakot voltaképpen önkényesen nevezem el: a keresztény Magyarország, üldözött egyház, társadalmi és egyházi vákuum, végül a jelentős jelentéktelenség korszakának.

Keresztény Magyarország

Első szakasz: 1920-1950Az első világháborút követően egész Európában és azon kívül is nagy erejű katolikus megújulás zajlott. A világegésre a katolikus egyház azzal próbált válaszolni, hogy megerősítette az egyházfegyelmet, erőteljes teológiai innovációba kezdett és számos eszközzel igyekezett fellendíteni a katolikusság mozgalmi dimenzióit. Törekedett ellensúlyozni direkt politikai befolyásolási képességének csökkenését, többek között azzal, hogy a rendelkezésre álló eszközök használatát feltöltötte egyfajta neobarokkos áhítattal és harcos lelkeséggel. Szimbolikusnak vehetjük erre a korszakra nézve Prohászka püspök „Diadalmas világnézet”-ét – bár a kötet címét kiadója határozta meg, jól érzékelvén azt a lendületes törekvést, amely a korszakot jellemezte.

Természetesen ez a korszak egyáltalán nem volt homogén, és azt sem felejt-
hetjük, hogy erről a korszakról sokan nagyon negatív módon vélekednek, sőt
egyenesen a kereszténység legsötétebb időszakának is tekintik, merthogy
egyenes irányú előkészítője lenne két tragédiának. Az egyik, miszerint a kato-
likus egyház ekkor veszítette volna el (végleg?) a modern időkkel való szótér-
tésének végső esélyét – amelyet az I. Vatikáni zsinaton nagy részben már elve-
szített, másrészt ez a keresztény szellemi és társadalmi lendület lenne részben
felelős a Holokauszttal kapcsolatos tehetetlenségekért és vétkekért. Nem tisz-
tem ebben az előadásban állást foglalni ezekről a mindenképpen vitatható és
vitatandó felvetésekről. Ami ebből a keresztény magyarországi korszakból
számomra kiemelendőnek tűnik az két lényeges jellegzetesség, amelyek Bulá-
nyi atya fiatalságát meghatározták. Először is a keresztény eszme egész társa-
dalmat, egész világot átfogó jellegének nyilvános jelenléte. Másodsor az egy-
ház társadalmi jelentősége, mind a szellemi mind a szervezeti dimenzióban.

Véleményem szerint többek között az tette őt képessé valóban globális, keresz-
tény világot megálmodni, azzal a sajátos stílussal, ahogy ő ezt tette, hogy ta-
lálkozott egy olyan viszonylag stabil katolikus kultúrával, ami a 20-tól kezdve
a világháború utánig, a kommunista hatalom átvételéig tartott. Hangsúlyozom,
hogy nem volt homogén ez a korszak, hiszen csodálatos szellemi műhelyek és
nagyyszerű viták zajlottak a nyilvánosság előtt is, teológiai kérdésekről, egy-
házpolitikai kérdésekről, világpolitikai kérdésekről. Mégis működő országot
tapasztalhatott meg fiatal korában. Ám nagyon jól tudjuk, különösen az én
korosztályomba tartozók, vagy a nálam fiatalabbak, hogy mennyire más kor-
szakban nőttünk mi fel, mennyire más, általános társadalmi viszonyok és ál-
talanos nyilvánossági viszonyok vettek bennünket körül. Ezek között szociali-
zálódtunk és ezért ennek a fiatalabb nemzedéknek sokkal nehezebb a Bulá-
nyiéhoz hasonlóan valami átfogót és egyetemeset álmodni; sokkal nehezebb,
mert sokkal kevésbé beágyazott az élettörténetünkbe, mint amennyire az övé-
be volt.

Alternatíva keresés

Második korszak 1950-1990. A következő korszakot az alternatíva keresés korszakának nevezem. Alternatívakeresés az üldözött, vagy instrumentalizált (magyarul politikai eszközként felhasznált) egyházban. Eleinte brutális, majd később racionalizált eszközökkel ezt a fajta elevenséget, ezt a társadalomalakító, társadalmat formázó, társadalmat megjelenítő elevenséget, amit a háború ellőttig tapasztalhattunk Magyarországon a sztálini és a kádári korszak fölényességnek kiáltotta ki és gyökerében elvágta. Történelmi tény, hogy hány száz egyesületet bomlasztottak fel, hogyan tették tendenciózusan tönkre a civil társadalmat, hogyan vették el a kereszténység, nemcsak a katolicitás mögül a tőkét, amivel működtetni lehetett a nagy társadalmi intézményeket: iskolákat, kórházakat, szeretetotthonokat stb. Hogyan diszkreditálták az embereket, hogyan próbálták meg egyfajta inverz vallás, másik vallás, egyfajta szemben álló vallásnak a nevében, amit kommunista vagy ateista ideológiának lehet nevezni a „múltat végképp eltörölni”. Ezt a korszakot a különböző szerzők más más módon szakaszolják. Ám a hivatalos történetírás, a történelem „felülről” narratíváinál fontosabb a személyes életsorsokban és emlékezésekben megnyilatkozó narratívák. A különböző magyarországi személyiségekre nagyon eltérően hatottak ezek az évtizedek. A személyes narratívák árnyalatait finom érzékenységgel mutatja be és elemzi Bögre Zsuzsa. Nagyon fontos is, akik átéltük ezt a korszakot, tudni ezeket az árnyalatokat, hogy magunkat is árnyaltan tudjuk benne elhelyezni. A hazai – és egész kelet-közép-európai egyházi (és társadalmi!) műltfeldolgozásnak az egyik legnagyobb akadályozója az árnyalatok hiánya, a frusztráció türelmetlenségéből fakadó túlzott leegyszerűsítések, az irgalmas mérlegelések elmulasztása.

Legmegdöbbentőbb számomra az, hogy ebben a korszakban Bulányi György és sok hős kortársa nem a totális tagadás útját járták, mint egyébként sokan mások. A totális tagadás útja helyett a kreatív tagadás útját járták. Ez a kreatív tagadás azt jelentette, hogy megpróbálták az adott körülmények között nem azt folytatni a föld alatt, amit folytatni lehetett a föld fölött a hatalom átvételig, hanem megpróbáltak új módon viszonyulni ezekhez az új körülményekhez. És a föld alatt veszélyeket vállalva megpróbáltak – teológiai kifejezés-

sel szólva –megnyílni a Szentlélek aktuális inspirációinak. Szociológiai megközelítésből azt mondom, hogy egy teológiai alternatívát kerestek, és ennek erejéből létrehozták a második nyilvánosság kezdeti formációit, és második társadalmat kezdtek építeni. Mindannyian tudjuk, hogy Bulányi atya életében is és a Bokor életében is ez a korszak nagyon sok ívvel rendelkezik. A kezdeti teljes ellehetetlenülés után, a börtönévek kétségbeesése után, megdöbbentő újrakezdés történt. Ahogy lazult a diktatúra, újra egymásra találtak az emberek és egymást erősítve, inspirálva, támogatva közeget alkottak Bulányi atya döbbenetesen eleven gondolkodású szemléletének, és lehetővé vált, hogy az evangélium elemzése megszülessen. És lassan-lassan ebből a konspiratív második nyilvánosságból kialakult egy viszonylag homogén, nehezen, de mélyrehatóan elsajátítható ideológia, teológia, gondolati rendszer, amelyet a kisközösségi viszonyok mentén sikerült olyan mértékben indoktrinálni, a tagokat olyan mértékben átítatni ezzel, hogy aki egyszer – hogy úgy mondjam – rendszeren bulányista lett, az azt soha életében nem tudta „kiheverni”. Azért volt erre lehetőség, mert társként lehettek részesei ennek a gondolkodási és aktivitási folyamatnak, és nem egyszerűen a korábbi ecclesia discens fél legális folytatóiként. Úgy vélem, legalábbis szeretném vitára bocsátani, hogy a többi kisközösségi, lelkeségi mozgalom között a Bokornak éppen ebben rejlett a sajátossága – ereje, és egyben későbbi sorsának megpecsételője is –, hogy az egyházi tanítást új módon fogták fel. Amellett, hogy átálltak egy részben nyilvános – hiszen akkor még számos bokorbéli pap plébános volt – részben nem nyilvános konspiratív mozgalmi szerveződési rendszerre – amit más mozgalmak is végeztek, kiemelten a Regnum Marianum –, hanem ezen túlmenően megújult tartalmakkal és megújult módszerekkel új teológiát is műveltek.

Ebben a korszakban élte meg ez a Bokor formáció és maga Bulányi atya is azokat a hihetetlen és soha el nem képzelt csapásokat, ami az állami hatóságok részéről is érték őt, illetve a többieket, amelyek az egyházi hatóságok részéről érték. Peremre szorításról van szó, de egy adatot mégis hadd mondjak. A legsúlyosabb, legnehezebb időkben, amikor igazából már más esélye nem volt annak, hogy ezt a mozgalmat keretek között lehessen tartani, csak az eretnekség vágyának a publikussá tétele és kidolgozása. Nos, abban a kor-

szakban nagyjából 5000 olyan értelmiségi, tágabban fogalmazva önállóan, felnőtt gondolkodó volt a Bokorban, akkor, amikor Magyarországon közel ennyi római katolikus pap szolgált. A különbség azonban az volt, hogy ez az értelmiségi csoport, amely ekkor a Bokor törzsgárdáját jelentette, s amely heti, kétheti rendszerességgel, intenzív tanulós, vitatkozással, imádsággal találkozókra vett részt, legalább 20-25 évvel alacsonyabb átlagéletkorú volt, mint az akkori katolikus papság. És színezte ezt a társaságot még az, hogy legalább a fele nő volt.

Tehát idáig ért el ebben az alternatíva-keresésben ez a mozgalom, és Bulányi atya számára ez a mozgalom volt a nagy tanulság, amellyel, amit megértett az evangéliumból, hogy az egyház ilyenformán elevenen működik a leghátrányosabb viszonyok közepette is. Ez egy pragmatista vélekedésként hathat, de azt hiszem korrekt és jól látta a dolgokat ez ügyben. Folyamatosan tapasztalta ezekben a közösségekben, hogy az evangéliumok ígérete a „száz annyiról” valóság.

Vákuum

A következő korszakot nagyjából 1986-tól indítom el, és bizonyos értelemben a mai napig is tartónak vélem. Ezt a korszakot úgy neveztem el, hogy társadalmi, egyházi vákuum. Én magam is nagyon nehezen tudom szabatosan leírni, vagy elmondani, hogy Bulányi körül miért alakult ki a vákuum az egyházon belül. Látszólag persze nem olyan nehéz választ adni, legalábbis akkor mindannyiunk számára minden jel, arra mutatott, hogy Magyarországon is és külföldön is őt teológiailag elítélték. Ha azonban mélyebben elemezzük az akkori hazai és római jogi és teológiai szövegeket, láthatjuk hogy ez az elítélés nem egészen úgy volt, ahogyan akkor a köztudat számára megjelent. Magyarországon ugyanis nem tudták elítélni, mert nem voltak hozzá illetékesek, Rómában pedig nem ítélték el, mert nem törődtek vele. Mégis, Magyarországon akkor sikerült, azt a hírt, vagy azt az információt elterjeszteni, a közösségen belül is, Bulányi atya számára is, és a magyar katolikusok számára is, hogy Bulányi eretnek.

Kialakult tehát körülötte és a Bokor közösségei egy egyházi vákuum. A különböző hatóságok, Állami Egyházügyi Hivatal valamint – ma már tudhatjuk –, hogy az elhárítás is nagyon sokat tett azért, hogy sem őt, sem a hozzá közelállókat ne lehessen rendszeresen, a nyilvános egyházi tereken hallani vagy látni. Szóba se kerülhetett az, hogy érdemi vita folyhassék a Bokor gondolatairól; a nagyon kevés sporadikus érdemi vita is egy-egy pici föllángolás lehetett csupán. Végül mire odaértünk, hogy az ország politikai berendezkedése átfordult egy másik nagyon furcsa, érdekes rendszerré, amit poszt-totalitárius demokráciának nevezhetünk, addigra ez a vákuum azt jelentette, hogy mindenki, aki levegőt akart venni a katolikus egyházban Magyarországon, már nem volt érdekelve, hogy ezt a levegővételt a Bokorhoz kapcsolódva tegye meg, illetve a Bulányi atya nagyon erős, nagyon inspiratív teológiájából forrásozva tegye meg.

Azt gondolom, hogy ezt a vákuumot meg lehet törni, és ha most erre az előadásra ilyen sokan eljöttek, akkor szerintem ez a vákuum máris megtört. Nagyon remélem, hogy az a viszonyrendszer, ami ebben a korszakban kialakult Magyarországon, amit egy másik előadásban az egyház felől nézve „hallgató egyháznak” neveztem, lassan megváltozik, s ehhez a változáshoz szervesen hozzátartozhat Bulányi teológiájának és művének kritikus értékelése, még-hozzá immár nem csupán oldallagosan, hanem annak modellértékű jelentőségéhez mérten. Az egyház attól tartok nem azért hallgat, mert tudja az evangéliumot, csak a társadalmi körülmények miatt nem mondhatja el, hanem azért hallgat, mert, ahogy Szilágyi Domokos mondja, az igét elfeledte.²

Jelentős jelentéktelenség

A hallgató egyház tragédiája az volt, hogy Bulányi atyának meg kellett tapasztalnia, hogy vákuum keletkezik körülötte, majd pedig azt, hogy ez a vákuum még akkor is fennállt, amikor már politikailag nem kellett volna, hogy ez vegye körül. Ezekkel az élettörténeti adalékokkal szerettem volna az első részben kicsit belemenni, ebbe az egész jelenségbe. És most szeretnék áttérni a teológiájára, és itt most valamit olvasni fogok.

² A próféta c. versének záró sora: „Az igét - az Igét elfeledtem. És most már nincs bocsánat.”

Számomra nem az a kérdés, hogy Bulányi teológiáját, a teológiai szakágak melyikébe sorolhatjuk be, hanem az a kérdés, és valószínűleg ez mindannyiunkat jobban érdekel, hogy milyen teológusként érthetjük meg őt. És folytathatnánk tovább teológiai szempontból releváns meglátásainak, okfejtéseinek elemzését. Ez a fontosabb kérdés. Abban az értékelésben, méltatásban, amit volt szerencsém 15 évvel ezelőtt teológiájáról írni, így írtam: „erős, tudományos igénnyel fellépő, marginalizált, bázis teológus”. Szeretném ennek a definíciónak minden lényegi elemét egy picit kommentálni. Bázisteológus, mert műveinek egész sora az általa kezdeményezett Bokor bázisközösségi mozgalom, Isten- és élettapasztalatának humuszán íródott. A másik, marginalizált, hiszen sem a magyar, sem a nemzetközi civil, vagy egyházi tudományosság fórumain nem vitathatta meg nézeteit, teológiájának telt szülőfűrtjeit, ezeken a helyeken nem préselhette, érlelte értékes borrá a szaktudományos diskurzus borát. Tudományos igényességéhez azonban nem fér kéttség. Különösen is budapesti teológiai bizottság kérdéseire adott „Válaszaim” című írása mutatja meg, mennyire kész és képes volt az akkori kor legmagasabb szintű teológiai nézeteit, saját álláspontjának alátámasztására fölhasználni. Jogos és szükséges is árnyaltan elhelyezni Bulányit, mint teológust és a Bulányi féle teológiát.

Ehhez szükség van annak a kérdésnek megválaszolása, hogy voltaképpen miért is lett Bulányi atya teológus? Bulányi életművének egyik legmeghatározóbb, sajátos teológiája, amely a korabeli magyar teológiai kontextushoz viszonyítva mind tartalmában, mind módszerében számos eredeti elemet tartalmaz. Amikor itt teológiáról, Bulányiról, mint teológusról beszélek a teológiaművelés, különböző módozataival a háttérben teszem. Leonardo Boff, az ismert felszabadítási teológus egykori ferences szerzetes, a teológiai művelés három modelljét, három P-vel, p-betűvel kezdődő jelzővel jellemezte, popular, pastoral, professional. Ezekben a modellekben alapállásokról van szó, fenotípusokról és nem kizárólagosságokról. A „popular” a legalapvetőbb. Nem a populista értelemben, hanem a nép által művelt gondolkodás értelmében. A józan keresztény értelem, a hitre alapuló döntések átgondolása a teológiának talajnövényzete. A „pastoral” a különböző méretű és helyzetű közösségek Is-

tenre hangolt döntései, szervezései, állásfoglalásai. Boff írja: a kaucsukfa alatt álló seringueirok (kaucsukgyűjtők, a brazil őserdők legszegényebbjai) hitbeli, közös belátásai, döntései, ennek a teológiának részei. Ez a teológia a közösséget teremt. A megtestesülés igéjét Boff úgy parafrázeálta, az ige társadalommá lett, az ige közösséggé lett.

Végül pedig a harmadik a professzionális teológia, amely a teológia történet és a kortárs intellektuális kihívások közegében dolgozik. Boff kiemeli, hogy ennek a teológiának nélkülözhetetlen forrása a populáris és pasztorális teológia, mert így tud szolidáris lenni azzal a néppel, amely eltartja és amelyért dolgozik.

Nagyon fontos számomra, hogy ezt a modellt jól értsük, és ennek segítségével jól helyezzük el Bulányi teológiáját. Bulányi atya nem készült teológusnak. A piaristáknál szokásos teológiát tanulta, amit kellett. Akkoriban Schütz Antal volt a magyar teológia egyik legkiemelkedőbb alakja. Széles látókörével, igényességével, olvasottságával, erős skolasztikus, neoskolasztikus alapjaival, teológiai, pszichológiai ismereteivel. Fiatal piaristaként magas szintű képzésben vehetett részt Bulányi, amelyben a szisztematikus teológia jelentette a súlypontot, tehát dogmatika és fundamentális teológia. Ne feledjük, hogy még előtte vagyunk a katolikus teológia bibliai reformjának, amely ekkor már például Franciaországban egyre divatosabb kezdett lenni, de még nem igazán érte el, sem Németországot, sem Hollandiát, sem az Európai kontinensen kívüli világot.

Bulányi azonban nem hittanárnak készült, és nem is professzionális teológusnak, hanem magyar és német szakos tanárnak. Összes írását átszövi a magyar költők ismerete, szeretete. Ha nem írt volna teológiát a szó professzionális értelmében, vagy pasztorális értelmében, a magyar költők verseiben ünnepelesen felzendülő, vagy fájdalmasan felsajduló isteni inspiráció kifejtéseivel is el tudta volna mondani azt, amit végül újszövetség elemzéseivel mondott el.

Fel kell tennünk tehát a kérdést: miért is lett Bulányi teológussá? Úgy vélem azért, mert a háború után sokakkal együtt rádöbbsent arra, hogy a keresztény

Magyarország kereszténysége, csak radikálisan megváltozott, megújult formában lesz képes választ adni a vallás- és egyházüldözés, a totális diktatúra alatt élők alapvető kérdéseire.

A gyökeresen megváltozott világra Bulányi, a bevezetőben már utaltam rá, nem politikai, nem konspiratív, hanem legeslegelső sorban teológiai választ adott. Ebben áll zsenialitása. Ebben emelkedik ki sok-sok kortársa közül. Nem az üldözöttek áldozati pozícióját választotta. Pedig oka lett volna rá, hanem az új tömlőhöz, újbort – ha szabad ebben az esetben megfordítani a jézu-si szót. Ez volt szervezetileg az ősegyházi mintát követni kívánó Bokor mozgalom, és ez volt az evangélium eredeti üzenetét feltárni szándékozó teológia, amit nagy műveiben, elsősorban a KIO-ban, a Pál szintézisekben olvashatunk.

Szeretném ezt még egyszer nagyon aláhúzni, mert ez az a pont, amiben úgy gondolom, hogy tényleg igaz lehet, az az állítás, hogy ha az ő művére intenzíven rátekintünk, akkor az egész magyarországi kereszténységnek a kérdésére találunk valamilyen értelemben választ. Vagyis tehát arra, ami Nyugat-Európában, vagy más kontinenseken, Európán kívül is évtizedekkel ezelőtt is, ma is zajlik. A kereszténység számára a társadalmi változások hitbeli kihívást jelentenek, és csak másodsorban jelentenek politikai, taktikai, gazdasági kihívást. Ha a mi történetünkre tekintünk vissza, akkor a kommunista diktatúrában, az első pillanatban, amikor erre valóban lehetőség volt, akkor Bulányi az evangéliumokat kezdte el olvasni és olvastatni az általa kidolgozott, sajátos, nagyon izgalmas, ám rendkívül fárasztó analízis-technikával. Abban az időszakban, amikor annak tulajdonképpen racionális ésszel nézve semmi értelme nem volt, akkor Bulányi atya társaival együtt kilenc esztendeig tartó felnőttképzési sorozatot indított el, amit Bokor teológiának neveztek. Ebben a Bokor teológiában azokat a műveket kellett olvasni, amiket a központi szeminárium-ban olvastak a teológushallgatók. Ezeknek a műveknek a megtanulása mellé, még oda volt helyezve az evangéliumnak jobban kidolgozott sajátos szemlélete. Tehát én azt hiszem legalábbis, hogy a legelső dolog, amit a Bulányi életműből, a mai gondolkodásunk számára megőrizhetünk, az ez a mozzanat: a társadalmi kihívásokra, az identitás-válságokra válaszul a hit alapjainak, az evangéliumnak, a hit tanításának az újraolvasása, retraktációja. Ebből fakad-

hat különböző megújulás, hiszen erre, új pasztorális stratégiákat lehet felépíteni.

Talán bántja a füleket, ha azt mondom, hogy a katolicizmus mai magyarországi tragédiája. Megszenvedem ezt a kifejezést. Úgy érzem, hogy amikor a rendszerváltás betört, akkor óriási társadalmi változás indult el, és bizony az egyház finansziális, gazdasági, szervezeti működésének helyreállítása nagyon-nagyon lefoglalta a nagy egyházi projekteket. Közben azonban nem sikerült elég energiát fordítani arra a kérdésre, hogy vajon ez a társadalmi változás nem arra szólítja-e a magyar keresztény értelmiséget, hogy az evangéliumot olvassa újra, és kezdje el újra betűzni. Mert megint egy másik társadalomban kell képesnek lenni elsősorban magunknak megfogalmazni azt, hogy mi Istennek az üzenete, mi az Evangélium tartalma. Valamint, ami szintén aláhúzendó az egész egyháznak is, hiszen óriási intézményről van szó, amelynek hagyományához és méretéhez mért a felelőssége is ebben az új rendszerben. Elsősorban nem az lett volna a fontos, hogy a működési feltételeket teremtsük meg. Ma már egyre többen látják ezt. Együtt mormogunk a folyosókon, mert már látható, hogy az intézmények kiépítésének a gyümölcsei határosak, és nehezen található meg azok a helyeket, ahol a magyar katolicitás megtermi azokat a gyümölcsöket, amelyek visszaigazolnák, hogy az elmúlt 20 esztendő projektjei valóban a szentlélek szellemiségéből fakadtak. Inkább azt kell szomorúan megszenvednünk, hogy a pasztorális tevékenység, a hitoktatás, a médiaszereplés, a szociális tanítás paralizálódik a teológiai és gyakorlati bátortalanság miatt, végső soron a hit alapjainak bizonytalanságai miatt.

Bulányi teológiája

Bulányi teológiának véleményem szerint négy nagy állítása van, amit mindenki, aki egy kicsit is beletekinthetett, ismer. Dolgom csupán emlékezetbe hívni a központi tartalmakat.

Az első, az, hogy Bulányi teológiája Jézus, a földi Jézus szeretetére és megértésére alapul. Nem szükséges itt mélyebben tárgyalni, hogy az evangélium milyen történeti rétegekben lett olyanná, mint amilyenné lett és az őskatolicizmus kérdését sem. Arra koncentrált, hogy azok, akik életüket adták Krisztusért, azok mit írtak rá hivatkozva, mit adtak szájába. Jézus mondatait tette meg Bulányi atya még az evangéliumnak is a közepébe. Számos kulcsfogalomnak a tartalmát ez alapján határozta meg. Számára az egyik legfontosabb kulcsfogalom az „Isten országa”. Az Isten országát projektként fogta fel. Ezer-szer elmondta, Isten országa nem köztetek van, hanem rajtatok fordul. Aki az Isten országát komolyan veszi, aki keresztény vagyis jézuskövető akar lenni, annak az Isten országa építésében, szervezésében, az amelletti tanúságtételben van dolga. Minden más csak utána következik vagy radikálisabban szólva, minden más mellékes. Isten országa építése közösségépítés. Minden tanítványnak tanítványokat kell gyűjtenie, és hamarosan a 12 valamelyik hatványán már az egész Glóbusz tanítvánnyá tehető. Mosolyoghatunk rajta, hogy úgy képzelte, a jó közösség vezetők repülön élik az életüket, mert egyik kontinensről a másikra utaznak, hogy a 12-nek csoporttalálkozót tartsanak. Ám nem az érdekes ebben, hogy ezt a modellt meg lehet-e ilyen módon valósítani, hanem az, hogy a jézuskövetés munka, közösségszervezés, tanítványgyűjtés. Ez az abszolút közepe annak, amit Jézusból megértett és megértetni kísérelt. Úgy neveztem a róla szóló elemzésemben, hogy ez akolitológia, vagyis a Jézus követés teológiája.

Az erkölcsstan, ami a KIO megfelelő numerusaiban – ahogy azt ő annak idején nevezte – van kifejtve, három nagy parancsra épül fel: az ellenségszeretetre, tehát a béketeremtésre, a hatalom elutasítására. A szolgálat hatalmára és a szegények szeretetére. Azt kell mondjam, hogy akkor nem volt még Európában ismert a felszabadítási teológia, amikor ezekben a közösségekben már a sze-

gények iránti előszeretet, nemcsak teológiai, lelkeségi, morális alapállás volt, hanem gyakorlat is a szegényeknek küldött összegek összegyűjtése és kalandos kijuttatása elsősorban Indiába.

Jól ismert, hogy milyen kellemetlenségek voltak az erőszakmentesség témaköréből a 80-as években. Ma pedig látni, hogy milyen sok nemzetközi teológiai program a világvallások közötti gondolati konszenzust kísérel meg teremteni, építvén arra az alapgondolatra, amit annak idején Bulányi atya tűzött zászlájára illetve állította a Bokor elé: ellenségszeretet nélkül romba dől a világ és hamis az evangélium.

Az észak dél ellentétől kezdve az iszlám vagy más erőszakos fundamentalizmus, India, Kína konfliktusai mind-mind valahol ott ragadhatók meg az ő teológiája szerint, hogy ki, kit etet meg. Hang Küng Projekt Weltethos c. művét is így kommentálta: az a kérdés, hogy ki, kit etet meg, vagyis a világ nagy vallási hagyományainak belső pozitívumait ugyan fontos feltárni, de a világ attól változik meg, ha képes lesz véget vetni az éhezésnek. Persze prófétai beszéd, prófétai retorika ez, de Bulányi atya műveiben, ennek a prófétai beszédnek evangéliumi igazolása benne van.

A következő lényeges pontja teológiájának, úgyis lehet mondani, hogy egyháztanának, a mozgalom egyház. Isten országát építeni kell: aki szeret, az szervez. Az egyházat olyan körülmények között, amilyen körülmények között az intézményeitől megfosztott egyház tétetett, mozgalom egyháznak képzelte el. Lehet, ennek volt egy nagyon okos stratégiai indoka is. De műveit ismerve meggyőződhetünk arról, hogy nem stratégiai indokból lett a Bokor kitalálva, hanem azért, hogy a tizenkettő kisközösségi egyházmodelljét másolni kell, akár alkalmas, akár alkalmatlan.

Végül pedig a teológiájának egy nagyon lényeges pontja a lelkiismeret kérdése. Hivatkozhatott volna Aquinói Szent Tamásra is, de nem rá hivatkozott. Úgy érezte, kezdettől fogva úgy gondolta, hogy az azokból a szavakból, ahogyan Jézus imádkozik az atyához, és amikor félrehúzódva mindenkitől eldönti, hogy milyen útirányokat vegyen, ott a lelkiismeret a legfontosabb. Úgy vélte, hogy

az embernek lelke, aki a teremtésnél fogva Istenre forduló, Istenre hangolt lény, és Isten lelke valamiképpen azonos. Ez teológiai igazság ahogyan Pálnál olvashatjuk: a Krisztusi igazság, Jézus igazsága, az Isten lelke által a szívünkben van beleírva. És ennek alapján felnötté (mündige Christen volt akkoriban a divatos, német kifejezés erre) akarta nevelni a tanítványait, arra, hogy az üdvösséghez az szükséges, hogy az ember a lelkiismeretét kövesse. Minden ezen múlik – az egész szentségtana is arra épül fel, hogy a lelkiismeretét követő embernek a döntéseit Isten is megpecsételi. Látásom szerint ez a négy nagy állítás vagy fókusz – Jézuskövetés, Isten országa építése, a mozgalom egyház és a lelkiismeret központi szerepe –, amely mentén Bulányi teológiájának sajátos hangsúlyai megragadhatók.

A zsinat mérlegén

Egy kicsit szükséges rátekinteni arra, hogy a II. Vatikáni zsinat hozott, illetve legitimitizált egy olyan teológiai fordulatot, ami már 10-20, esetenként 30 évvel korábban elindult. Nagyon megdöbbentő, hogy akkor, amikor Bulányi az evangéliumok elemzését elvégezte, és azt a bizonyos „Keressétek az Isten országát” című mintegy ezer oldalas könyvét megírta 68-69-ben, ennek a műnek a vonalvezetése elővételezett – szeretném hangsúlyozni, elővételezett – nem kevés olyan meglátást, ami a zsinat – amelytől Magyarország és egész Kelet-Európa el volt zárva – legitimált. Bizonyos értelemben elővételezte azt, ami a zsinat tulajdonképpen az egész világ katolicizmusa számára hangsúlyozott.

A zsinatnak központi tanítása a közösségi egyház, a kommúnió egyház. Az egyház hierarchikus intézmény, mégis közösségekben létezik. A hierarchia a közösségek támogatása. Bulányi az „Egyházrend” című művében hozzátette, közösségépítési hitelesítés esetén hatékony a hierarchia. Nem azt mondta, hogy így érvényes a papszentelés, mert tudta a teológiát, hanem azt, hogy így hatékony az „ordo”. Ebből óriási vita kerekedett, valamint művének hamisított változatát juttatta a titkosrendőrség a püspökök és a teológiai vizsgálóbizottság kezébe. Lényeg a kommúnió egyház, abban az értelemben is, hogy a pásztorokat csak a nyáj gyűjtése és legeltetése után lehessen felszentelni. Ez akkor Magyarországon felháborító teológiai kijelentés volt, de nemzetközi szinten a

legkomolyabb dogmatikusok és gyakorlati teológusok ugyanezt képviselték. Sőt a teológia történetében igazolták is, hogy legalább ezer éven keresztül a katolikus egyházban nem lehetett püspököt szentelni valóságos mögötte lévő közösség nélkül.

A zsinat Isten vándorló népeként fogja fel az egyházat. A laikusokat Isten népének teljes jogú tagjává teszi a keresztség révén. Igen, Bulányi pedig hozzáteszi, amennyiben a megkereszteltek pasztorálisan sikeresek, akkor teljes szerepkört is kell, hogy kapjanak. Ez nagyon erősen pragmatikus gondolat. Ha valaki gyűjti a tanítványokat és ebben sikeres, akkor legyen neki előbb-utóbb jogosultsága arra, hogy az eucharisztikus lakomán elnökölhessen, valamint hivatalosan is tanúsíthassa Isten megbocsátó szeretetét, a bűnbocsánat szentségében.

A zsinat Dei verbum kezdetű enciklikájában a Bibliát az egyházi gondolkodás, a szisztematikus teológia mellé vagy inkább fölé emelte. Bulányi azt mondta, hogy igen. És ezen felül még a Bibliában az evangéliumot kell kiemelni. Az evangélium szemüvegén keresztül kell olvasni a pári leveleket, az Ószövetséget is. Sokan valószínűleg felháborodnak azon, hogy halála előtt még néhány évvel egy írást tett közzé, miszerint az Ószövetség nem Isten hangja. Aki ismerte őt, jól tudta ezt a retorikát érteni. De kritikusan meg kell jegyezni, hogy a nyilvánosság előtt egy ilyent mondani részben ódivatú, nehezen illeszthető bele a keresztény teológiai szemléletbe, ráadásul óhatatlanul alapot ad bizonyos antiszemita nézeteknek. Akik ismerik, értik, hogy tulajdonképpen ez negatív kijelentése annak, amit mindig is hangsúlyozott, hogy az evangélium meghatározó hermeneutikai eleme a Bibliának.

Bulányi diskurzusok

Éppen csak felsorolásként szükséges megemlíteni, milyen sokféle diskurzusban kerül említésre Bulányi atya. Egyiket se szeretném megbírálni, hanem csak emlékeztetek rá, hogy egy milyen színes, milyen érdekes módon állnak hozzá. Az egyik nagyon izgalmas diskurzus, hogy ügynök volt. Az állam által irányított személyiség lett volna, mert az AÉH csak egy ilyen erős egyéniség révén tudta elérni azt, hogy a katolikus egyházban Magyarországon kis híján szakadás legyen. Finomabban, de még mindig ebbe az irányba gondolkozók azt állítják, lehet, hogy nem volt ügynök, de minden esetre olyan naiv volt, hogy az AÉH tökéletesen ki tudta használni.

A következő, ennél ismertebb, diskurzus, miszerint Bulányi eretnek lett volna. Akik tisztelték, becsülték a szenvedéséért, munkájáért, azok közül is sokan vannak, akik úgy vélik, hogy túlmént az egyház kritika a megengedhető határain. Tehát a depositum fideit, a hitletéteményt is kikezdte tanításaival.

Egy további alapállás személyével és munkásságával kapcsolatosan azok között hallható, akik nem nagyon érdeklődnek az iránt, hogy a katolikus egyháznak mi a sorsa. Ők úgy tartják számon, hogy Bulányi nagy ellenálló volt, a civil és az egyházi hatalommal való szembenállás hőse.

Végül pedig, élete utóbbi éveiben olyan írásokat publikált, amelyek a nemzet teológiai megújítójának mutatják. Döbbenetes módon húzta alá a magyarság kiválasztottságának témakörét, amelyet a legszelídebben is úgy fogalmazott, hogy kiválasztott lehet a magyar nép is, amint a zsidó nép kiválasztott volt. Megint a pragmatikus Jézus szempontjából, vagyis abból, hogy a gyümölcsökről ismerszik a fa: ha Jézust a magyar nép legkiválóbb módon követi, amit Bulányi atya abban látott, hogy több gyermeknek kell születni, mint amennyien meghalunk. Élete utolsó művében, a Merre ne menjek c. szellemi végrendeletének is tekinthető könyvében boldogan állapította meg, hogy a Bokor családjában az átlag a 3,6 gyermek. Nos, tehát ebben az esetben a magyar nép magát kiválasztottá teszi és az egész világ számára a szeretetnek, a túlélésnek az evangéliumát mint nép mutatja fel. Kétségtelenül ezt is sajátos retorikai stílusában fogalmazta meg, sok félreértésre is alapot adva.

Szellemi hagyatéka

Befejezésként azt próbálom összegezni, hogy életművében mi az üzenet, amit ismerni érdemes és amely pontok mentén az érdemi recepció elindulhat vagy folytatódhat. Előadásom célja az volt, hogy igazoljam: Bulányi György teológiája és életműve, bár hosszú évtizedeken keresztül a magyar társadalom és a magyar katolikus egyház peremén zajlott, mégis ha beletekintünk, akkor az egész társadalomnak, az egész egyháznak az útját láthatjuk meg benne. Reprezentálja XX. századi történetét és mai tragédiáját, valamint ráutal az előtte álló kihívásokra.

Az első: *Evangélium centrikus teológia*. Ha föl akar zárkózni, még jobban a magyar teológiaművelés, a nemzetközi színvonalhoz, akkor valószínű, hogy az Evangélium megfelelő, professzionális és közösségbe ágyazott értelmezése lehet az egyik útja ennek az új izzásnak. Ha nem lesz Magyarországon olyan teológia, ami mer védtelenül erre a primer forrásra támaszkodni, akkor nem fogja a magyar értelmiség megérezni ezekben a teológusokban azt az intellektuális virtust, ami miatt érdemes is odafigyelni rá.

A második: a *közösségi egyház* álma és gyakorlata, amit hagyatékként tapasztalhatunk. Ez egy olyan pont, amit sokan – megkockáztatom, hogy egyre többen – így látnak Magyarországon. Sok jó szándékú, komoly, nemcsak katolikus látja, hogy a közösségek teremtése, a hit és az élet továbbadásának az egyetlen lehetősége. De azt is hozzá kell tenni, hogy ezek a közösségek csak akkor lesznek képesek stabilizálódni a civil társadalomnak és az egyházi humusznak erjesztő erejévé válni, ha a Krisztusért vállalt áldozatból fakadó kompetenciák összekapcsolódnak az illetékességekkel és a hivatalokkal.

A harmadik: Bulányi a teológiájában és egész életművében hangsúlyozta a hit és a rizikóvállalás közötti kölcsönös legitimáló viszonyt. Amely hit mögött nincs rizikóvállalás, az üres, elfagyott elbágyadt hit. Amely rizikóvállalás mögött nincsen hit, az örület.

Végül a negyedik: azok számára is, akik nem katolikusok, nem keresztények vagy nem hívők. Az igazi nemességbe vetet hitalapú civil kurázsi, amit a Bulá-

nyi életműből megláthatunk, és amit örökül hagyott, már életében is, és amit mindig megtanított az övéinek, hogy a lelkiismeretre, a hitre alapozó döntések az élet hétköznapi dolgainak intézésében és a nagyobb társadalmi vállalkásoknak a megalapozásában is elsődlegesek.

Ex peripheria lux et salus

Előadásomat azzal kezdtem, hogy bár Bulányi atya munkássága egész folyamán a társadalom és az egyház peremére szorítottan zajlott, benne rátalálhatunk azokra a legfontosabb összefüggésekre és kihívásokra, melyek az egész társadalom és egyház központjában égetően vannak jelen. Magyarországon sokan látják saját magukat és övéiket a fontosságok és hatalmasságok peremén, s ebből általában a vesztes vagy az áldozat pozíciói és játszmái következnek. Valamiképpen mindenki vesztes az elmúlt 20 esztendőben, a sikeresek azért mert nem lehettek még sikeresebbek, az idősek, mert minden összedől körülöttük és a társadalom nem gondoskodik róluk megfelelően, sőt a fiatalok is, mert úgy érzik, már eleve el vannak zárva azoktól az esélyektől, melyek szerencsésebb országokban elő korosztálytársaik számára nyitva vannak.

Bulányi atya közösségei és szélesebb körbeli barátai évtizedeken át osztottak az ő marginalizáltságában, társadalmi és egyházi identitásuk szerves elemét képezte az üldözöttség, az áldozati státus. Ha azonban a fentebb kifejtettek igazak, akkor Bulányi atya öröksége arra hívja az őt követőket és a rá kreatívan emlékezőket, hogy ugyanazt az új társadalmi és egyházi helyzetben az Evangélium tanításaihoz nyúljanak vissza. Ahhoz, amit mesterük és barátjuk a szegénység, szolgálat és erőszakmentesség Magna chartájaként fejtett ki számukra. Ebből az újraolvasásból pedig arra kaphatnak felhívást, hogy az öröklött bátorsággal és szemlélettel élharcosai legyenek az irgalom kultúrájának. Legyenek kezdeményezői a megbocsájtásnak azokkal szemben, akik vétkeztek ellenük és fogadják el hálával azt az örökséget, amely fényesen igazolta, hogy az evangéliumnak társadalom- és kultúraépítő ereje van, s az evangéliumi szemléletre épülő közösségek hálózata valamit helyreállíthat abból, amit civil társadalomnak és kommúnió-egyháznak nevezünk.